

Huru svag dock den gregorianska kulturfernissan på detta område varit även i de stora kulturländerna visa de talrika klagomålen mot munkarnas bölande i koret och naturalistiska sångmanér. Det var ett gapande svalg befäst at mellan teori och praxis — som vanligt i vår syndiga värld¹⁾. Så mycket svårare måste den romerska stämklngen ha haft att hävda sig i de vilda hedniska nejder som relativt sent nåtts av kyrkans fridsbudskap, t. ex. här uppe i Norden. Då redan nyare kulturvägor från sydligare nejder kommo sköljande över våra landamären hade väl vox-mediocris-idealet knappast hunnit vinna fast fot här uppe i det europeiska kulturområdets typiska »Randgebiet²⁾. Dylka förskjutningar in i varandra av kulturlager är en företeelse som man ofta har anledning att konstatera i de nordiska folkens historia. Därför visar ej heller själva odlingsbilden en så organisk växt och så naturlig skiktning som inom sydligare kulturer. Här — om någonstades — kunde man bildligt tala om en norrländsk sommars korta, nästan hektiska blomning med vårblommor vid snödrivors kant och höstens bär under istäcket.

Carl-Allan Moberg.

De första kyrkorna.

Byggandet av stenkyrkor börjar först på 1100-talet. Dessförinnan funnos kanske kyrkor av trä. Det är åtminstone ett vanligt antagande. Men Erik Lundberg pekar i sin stora bok om svensk byggnadskonst under medeltiden på en annan anordning, som kan ha varit vanlig under missionstiden. På eller invid den vigda

Erik Lundberg, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000—1400. Stockholm 1940. Nordisk Rotogravyr.

¹⁾ Det är den tyske musikforskaren C. Sachs' förtjänst att ha fäst uppmärksamheten på ikonografiskt material till förståelsen av medeltida »uppförandepraxis», bl. a. inom sången. I sin *Vergleichende Musikwissenschaft*, Lpz 1930, s. 15, hänvisar han till det berömda Gentaltarets sjungande änglar, där grimaserna (rynkad panna, uppdragen överläpp o. dyl.) antyda *nasal sång* — som bland österländska sångare — *ännu i en kyrkokör i början av 1400-talet!* Jfr Sten Bromans intressanta art. i *Sydsvenska Dagbladet*, d. 27/10 1940, Ett altares musikhistoria.

²⁾ Några notiser om sångmanér hos nordisk allmoge i kyrkan har jag anförat i min uppsats om De folkliga koralvarianterna på Runö, Sv. Tidskr. f. Musikforsk. 1939, s. 25 f. — Man observere, att Lindeman talar om allmogens »Synge maade med Næse- og Ganelyd...»

kyrkogården restes en klockstapel. Den magiska kraften från klockan är stark, därom vittnar folktron än i dag. Staplarna i Häverö och Trönö är till typen de ålderdomligaste exemplaren i Sverige. Stapelbyggandet har nått oss från det engelskt-frisiska kulturområdet, men dess ursprung är gammalkristet från medelhavsländerna.

Några av de äldsta kyrkorna kallas stavkyrkor, emedan de äro byggda huvudsakligen av stående timmer eller plank (stavar). Den enklaste stavkyrkoplanen hade rektangulärt långhus och kvadratisk kor. Ett exempel är Urnes i Norge och Hedared i Västergötland samt de framgrävda grundmurarna av S. Clemens i Lund. En mera utvecklade form möter oss i en annan stavkyrka i Lund likaledes framgrävd Sta Maria minor. Planen är lik den förra typen, men koret är försett med absid och långhuset med pelare, som dela långhuset i skepp. Med denna typ ledas vi in i en något senare tid och på de norska monumenten. En högt utvecklad timmermanskonst utmärka dessa egenartade byggnadsverk. Enligt Lundberg skulle de efterbildade normandiska kyrkobyggnader av sten. De utgöra efterbildningar av en arkitektur, som inom detta konstområde gått förlorad, därför att den tidigt ombildades i annat material, sten. De norska stavkyrkorna äro en slags spegelbilder av normandisk katedralarkitektur i Frankrike.

Med 1100-talet kommer slutligen stenbyggnaderna. Detta århundrades byggnadshistoria blir i Lundbergs framställning huvudsakligen landskyrkornas historia. Men utan domkyrkornas insatser hade utvecklingen gått långsamt. Man behöver bara tänka på Lund och Dalby i Skåne. I synnerhet bli de tre första byggnadsperioderna i Lunds domkyrka inspirerande: först Knut den heliges byggnad, Nordens största kyrkobyggnad (1085), sedan tillbyggnad i högromansk stil efter ärkebiskopssätets inrättande (1104) och slutligen korets kvaderbyggnad i lombardisk anda samt kryptans anläggning.

De äldsta landskyrkorna i Skåne följa inte slaviskt de båda domkyrkorna utan ha specifika anglosachsiska och anglo-normandiska drag. De äro av två typer. Den ena har rektangulärt långhus, smalare kor och rak alturvägg, den andra är dessutom försedd med absid. Den förra finner man kring Lund och Hälsingborg; f. ö. uppträder en och en i vart härad (t. ex. St. Herrestad, Skårby. Hammenhög). Absidkyrkorna ha en rikare variation och gå längre fram i tiden (ex. Högstad, Benestad, Löderup, Ö. Tommarp). Domkyrkans lombardiska byggnadshyttan blir senare inspirerande. Den var en riktig högskola (kanske rättare folkhögskola) i byggnadskonst för skandinaver, ty härifrån utgå många lokala byggsolor och mästare. En grupp kallar Lundberg Oxiegruppen, som går tillbaka till en stenhuggare, som utfört ett antal dopfuntar (i Höör, L. Harrie, V. Sallerup, Örtofta, Söderviddinge och Harlösa) samt byggt dessa kyrkar, sannolikt även Oxie, St. Hammar o. s. v. En annan grupp utgår från Dalbytornet och dess westfaliskt inspi-

rerade arkitektur, t. ex. Fjelic, som kan sägas vara ett mönster för otaliga götalandsskyrkor med en inhemsk anpassning av nya tyska mönster. En tredje grupp anknyter till den bekanta Carl Stenmästares namn. Han har signerat Ö. Herrestads kyrkoportal och har förmodligen byggt Österlars rundkyrka på Bornholm samt Hörby gamla kyrka. Även från domkyrkans westfaliska hytta direkt utgå flera grupper. En utmärkes för breda västtorn, t. ex. S. Peter i Tomarp. En annan utgöres av verk av mästaren »Majestatis» (Tryde, Löderup, Ö. Hoby), en gottländning, som utbildats vid nämnda hytta och utvecklar sig till en av de egendomligaste och mest intressanta skulptörer i vår medeltidskonst.

Vid sidan av Skåne är Gottland ett givande fält för undersökningarna i 1100-talets kyrkokonst. Johnny Roosvals forskningarna bli hos Lundberg rätt avsevärt reviderade. Vi kunna icke ingå på divergenserna utan få nöja oss med att ge ett kort begrepp om Lundbergs nya syn på ämnet. Äldst bland stenkyrkorna är Gardaportalen. Med den s. k. »Byzantios» kommer den första konstblomstringen, utgående från tornet i Dalby. »Majestatis»-mästaren, som nyss nämnts, utgår också från Skåne och inför hos oss den höviska europeiska konststilen. Människan blir i hans konst bärare av uttryck för känsla och tankar — det är något alldeles nytt i Norden. Den s. k. Semi-Byzantios gives en omfattande produktion, som även omfattar flera verk på fastlandet. Först i slutet kommer mästern Hagvald, som också har bakom sig en studietid vid Lundahyttan och sedan utbildar figurkonsten i mera originell och folklig riktning.

I Västergötland märks mera av det anglo-normandiska inflytandet. Skaradomen hör till de äldsta byggnadsverken, som kan sammanställas med bl. a. Skalunda, Häggesled, Marum och Husaby. Planen består av ett kort rektangulärt långhus och kvadratisk kor utan absid. En annan grupp, som utgår från Råda, utmärkes för enklare teknik.

Östergötlands 1100-talskyrkor stå i starkare beroende av Lund. Särskilt märks detta i Vreta och Linköping, där de äldsta kyrkorna efterbildade Knut den heliges domkyrka. Till dessa ansluta sig sådana kyrkor som Herrestad, Väversunda och Hagebyhöga i Östergötland samt Forsby och Eriksberg i Västergötland.

I Mälardalen gå Sigtunakyrkorna i spetsen. S. Per, en korskyrka med torn över korskvadraten, förete anglo-normandiska drag, vilka förmedlats från Norge (S. Halvards kyrka i Oslo). En förstörad upplaga av S. Per var Gamla Upsala domkyrka. S. Olov i Sigtuna efterbildade domkyrkan i Trondheim.

Alla nu nämnda kyrkor ha uppförts före 1140—50-talen och influenserna från anglonormandisk arkitektur ha växlat med de skånska. Men efter denna tid dominerar tydligt det skånska inflytandet särskilt i Östergötland. Här blir Kaga kyrka utgångspunkten och inledningen till en mycket livlig byggnadsverksamhet i stiftet. Till Kagagruppen räknas Fornåsa, den äldsta Rök och

Lannaskede i Småland. Samtidigt byggdes Sverkersgården i Alvastra (en krypta under koret), S:t Lars i Linköping, Vrigstad (äldsta) och Hemmesjö i Småland samt Resmo på Öland. I Västergötland finnes paralleller till den skånska riktningen i Linköpingsstiftet med bl. a. Skälvum, vars tympanon är signerad Otelric. Från honom utgår en inhemsk stenskola, som producerat många dopfuntar (Sävare, Skeby m. fl.). I Östergötland uppträder sedan en yngre traditionsbildning i ett antal kungsgårdskyrkor såsom Hov, Normlösa och Ö. Skrukeby och något senare Kimstad och Allhelgona (vid Skeninge). I Mälardalen grundlägges en lokalt betonad byggnadskonst med Norrsunda och Skånella kyrka. En byggmästares hela livsverk har Lundberg i detta sammanhang lyckats rekonstruera. Hans huvudverk äro Högby och Gistads gamla kyrkor samt Vårdsberg i Östergötland samt tidigare — utom kyrkor i Skåne —, också i Mälardalen och Möre (Hossmo, Hagby och Voxtorp). Hans skånska härkomst bevisas av likheterna med Dalbytornet och Carl Sten mästares verk. Även i Småland finnas märkliga kungsgårdskyrkor; den mest intressanta är Ströja på Visingsö. Liknande äro Vallsjö, i viss man Flisby samt tornet i Heda i Östergötland. Vallsjö blir sedan utgångspunkt för en hel grupp kyrkor i Njudung såsom Bringetofta, Hjälmseryd, N. Ljunga, Näsby och Vetlanda.

Inledningen till en ny tid bildar cisterciensernas nya stenhugarkonst. När de svenska yrkesmännen tillägna sig den nya huggstenstekniken, inlemmas slutligen Sverige i den stora europeiska arkitekturfamiljen. Alvastra, Nydala, Roma, Vreta och Varnhem äro de stora monumenten, som snart börja efterbildas först av byggmästarna på Folkungarnas gårdskyrkor i Östergötland (S:t Lars, Bjälbo, Ekebyborna, Fivelstad och St. Aby). Tydliga cisterciensarbeten spårar tillbyggnader i Heda, Örberga, Rogslösa samt nybyggnad i Kumla. Även i Närke finnes en parallellgrupp med inslag från norskt-engelskt håll med sådana kyrkor som Almby, Gällersta, Glanshammar o. s. v. Renare norsk stil finnes i Gräve, Knista och Hardemo.

Ett utmärkande drag i många av dessa kyrkobyggen är kungens stora delaktighet eller ibland jarlens. Men naturligtvis spelade också biskoparna stor roll, som emellertid blivit svårare att fastställa. Några fall äro emellertid mycket tydliga såsom Rydaholm i Småland och vissa arbeten vid Skaradomen samt i Forshem och Valstad i Västergötland, vidare i Östergötland sådana kyrkor som Källstad och Ask, Normlösa, Kristberg samt Botkyrka och Lovö i Mälardalen. Till slut urskiljer Lundberg ett gottländskt inslag på fastlandet, ett inslag tydligt i flera, rätt olikartade grupper av vilka Semi-Byzantios' verk kanske äro de märkligaste (bl. a. Botkyrkomonumentet). En annan gottländsk riktning, exemplifierad i Roslagsbro Karlskyrka, ger betydelsefulla impulser åt den något yngre norrländska kyrkotypen. En ytterst märklig biskoplig hovskulptör kan slutligen följas, vars produktion spritts i Ös-

tergötland och Småland. Hans gottländska konstnärnamn (enligt Roosval) är Bestiarius och hans funtkonst är sedan gammalt känd. Nu berikas hans produktion genom ett antal kyrkobyggnader. En grupp för sig kan spåras längs ostkusten ända från Mälardalen till Ångermanland (t. ex. Norrala, Söderala, Hög, Skön, Brunflo, Styrnäs). De äldsta äro förenklingar av S. Per i Sigtuna. Troligen ha ärkebiskoparna gynnat denna byggnadsverksamhet.

Det summariska referatet av Lundbergs framställning av 1100-talets rika och mångskiftande kyrkobyggnadskonst ger en mycket svag föreställning om det betydelsefulla och intressanta innehållet. Utöver denna epok, som givetvis tilldrager sig största intresset såsom innehållande de största nyheterna, behandlar den stora boken ytterligare ett par århundraden och dessutom byggnadskonstens andra arter: borgar, bostadshus och stadsplaner. Inte minst inom sistnämnda område presenteras ett ibland häpnadsväckande nytt material. För första gången i svensk konstforskning framdragas här landets *alla* monument och konstskapelser, som höra till tiden; alla äro de sedda, studerade och ofta ställda i en ny överraskande belysning eller kombinerade på ett betydelsefullt sätt, som ger nya, märkliga resultat. Mängden av nytt stoff och nya slutsatser och synpunkter är så stor, att även om hälften av författarens resultat icke blir bestående, är det en stor gärning, som han här utfört.

Bengt Cnattingius.

Svenskt kyriale.

Det torde få anses sannolikt, att nästa kyrkomöte enar sig om en ny kyrkohandbok. En direkt följd därav blir, att musiken till svenska mässan måste omarbetas. Det förarbete, som nu göres, bör mottagas med tacksamhet. Det är nämligen inga oansenliga eller lätta uppgifter, som den kommitté får, åt vilken kommer att uppdragas att utarbeta kyrkohandbokens musikaliska del. Arbetet torde också böra bedrivas med skyndsamhet, då man säkerligen icke alltför länge vill dröja med att taga handboken i bruk.

Källskriftsstudier taga alltid lång tid i anspråk. Man emotser därför med glädje att ett par så viktiga källor som Hög- och Bjuråkershandskrifterna, snart komma att utgivas från trycket av kyrkoherde A. Adell. Av värde har också varit de introitusunder-

K. Peters och A. Runbäck, Svenskt Kyriale. Lund. C. W. K. Gleerups förlag.